

Ivan Viđen

O Pravilniku dubrovačkog Nadleštva za umjetnost i spomenike

Ivan Viđen
HR-20 000 Dubrovnik, Vicka Lovrina 4

UDK: 7.025(497.5Dubrovnik)"19"
Izvorni znanstveni rad/Original Scientific Paper
Primljen/Received: 20. 4. 2010.

Ključne riječi: Marko Murat, zaštita spomenika, Nadleštvo za umjetnost i spomenike, Dubrovnik

Key words: Marko Murat, Protection of monuments, Institute for Arts and Monuments, Dubrovnik

Osnovano 1919. godine zalaganjem slikara i konzervatora Marka Murata sa zadaćom da se brine o dubrovačkim kulturnim spomenicima, Nadleštvo za umjetnost i spomenike imalo je i svoj posebni *Pravilnik* kojim se služilo u svome djelovanju. U radu se daje pregled teksta *Pravilnika* i zaključuje se da je njegov autor upravo Marko Murat. Razmatraju se i uzori koji su Muratu mogli poslužiti pri sastavljanju *Pravilnika*, kao i očiti utjecaj srednjoeuropske tradicije zaštite spomenika na njegov sadržaj. *Pravilnik* je odredio djelokrug Nadleštva za umjetnost i spomenike, ali i definirao što se to smatra spomenikom kulture. U smislu *Pravilnika* to su: zgrade, skulpture, slike, knjige s minijaturama, natpisi, umjetničko pokućstvo od različitih materijala, medalje, novac, nakit, umjetnički namještaj itd., a kada je riječ o nekretninama, one su podijeljene u četiri kategorije: gradske zidine, zgrade u državnom vlasništvu, zgrade u privatnom vlasništvu, crkve i samostani. Zasebnu kategoriju čine predmeti koji se nalaze u crkvama i samostanima, a u posebnoj je kategoriji i gradsko zelenilo koje se posebice nabraja.

Ističe se široka zasnovanost *Pravilnika* koji se nije ograničio samo na pokretne i nepokretne spomenike kulture, nego svoj djelokrug širi i na nadzor nad novogradnjama (nabrajaju se nepoželjni stilovi), restauraciju umjetnina, zaštitu zelenila, nadzor nad dubrovačkim školama kada je riječ o edukaciji učenika o važnosti kulturnih spomenika, zabranu izvoza spomenika itd. U radu se razmatra i utjecaj koji je *Pravilnik* mogao imati na rad institucije kojoj je bio namijenjen i zaključuje se kako je njegov utjecaj zbog složenosti društvenih i upravnih teškoća bio ograničen. Na kraju se prvi put objavljuje izvorni tekst *Pravilnika* Nadleštva za umjetnost i spomenike prema sačuvanom primjerku u Državnom arhivu u Dubrovniku.

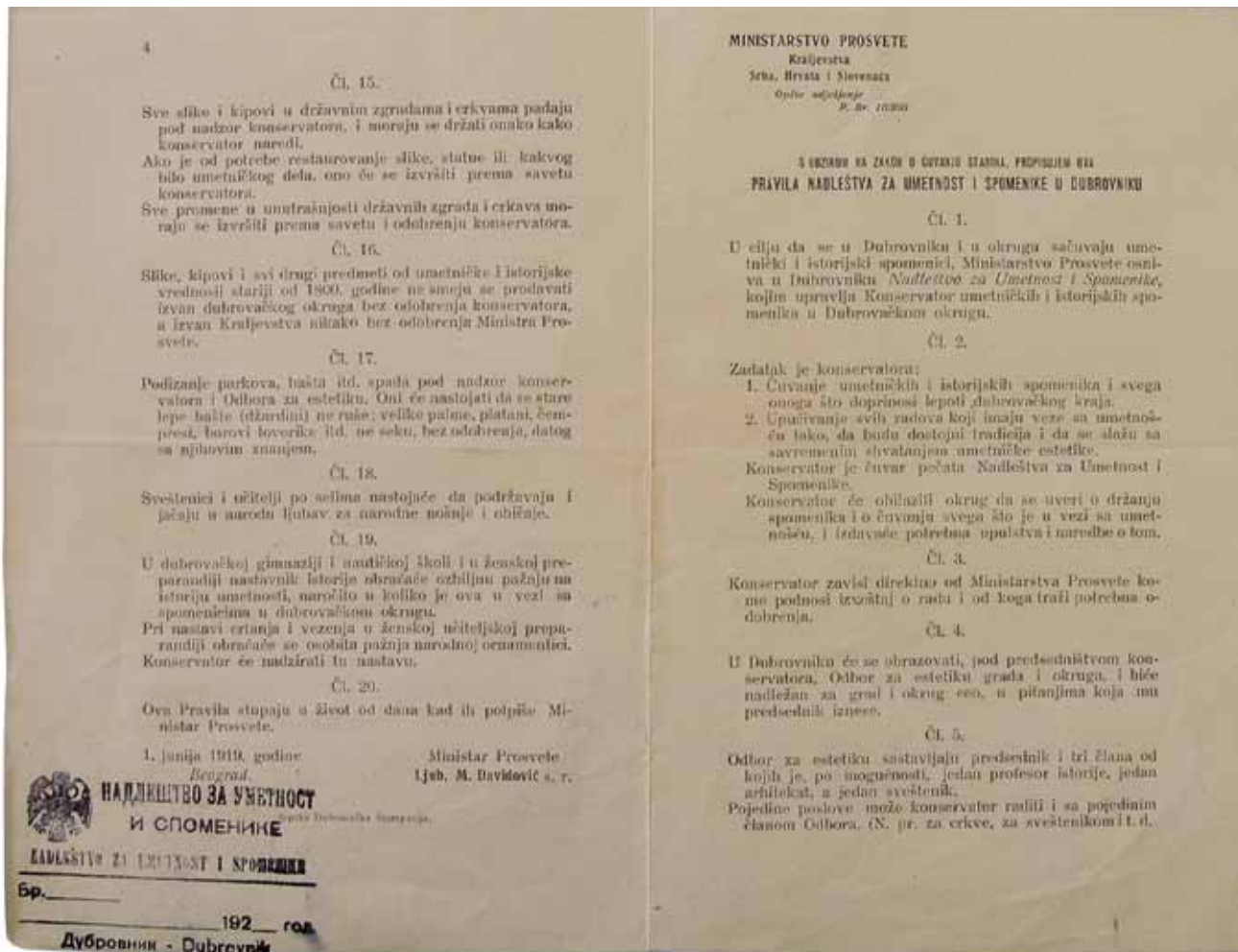
O PRAVILNIKU DUBROVAČKOG NADLEŠTVA ZA UMJETNOST I SPOMENIKE

U povijesti zaštite spomenika u Dubrovniku razdoblje između dvaju svjetskih ratova čini posebnu cjelinu: tada je u samome Gradu i njegovu okruženju djelovala jedna specifična institucija – Nadleštvo za umjetnost i spomenike. Ta državna institucija osnovana je 1. lipnja 1919. odlukom Ministarstva prosvjete Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i djelovala je do početka Drugoga svjetskog rata 1941. godine, a glavna osoba koja stoji iza njezina osnivanja i koja je bila prvi konzervator toga Nadleštva bio je slikar Marko Murat (1864. – 1944.). O njegovoj (dotada nepoznatoj) biografiji i o okolnostima koje su dovele do osnivanja samoga Nadleštva za umjetnost i spomenike bilo je riječi u predzadnjem broju »Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske«¹, a u ovom ćemo se članku kratko osvrnuti na pravilnik koji je određivao djelokrug rada i način funkcioniranja Nadleštva za umjetnost i spomenike.

Nakon osnivanja austrijske službe zaštite spomenika kulture sredinom XIX. stoljeća utjelovljene u Središnjem povjerenstvu za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika (tzv. Centralna komisija) dubrovački spomenici spadali su u normirani i manje-više ujednačeni sustav koji je vrijedio za austrijske zemlje sve do propasti Monarhije.² Osobe koje su, nakon kratkotrajne i dosada malo istražene konzervatorske epizode književnika, političara i mecene

1 Viđen, I. (2007): Dubrovački slikar i konzervator Marko Murat, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 29/2005-30/2006, 7-21. U međuvremenu se pojavio i tekst Muratove više desetljeća izgubljene autobiografije koja je objavljena kao knjiga *Iz mog života* u Beogradu 2007. godine s predgovorom i studijom o njegovu slikarstvu koju su pripremili povjesničari umjetnosti Petar Petrović i Aleksandra Mamić-Petrović. Dio Muratove autobiografije objavljen je istodobno i u časopisu Matice hrvatske *Kolo* br. 2/2007. s uvodnim člankom Ivana Viđena.

2 Piplović, S. (2004.): Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču i graditeljsko naslijeđe Dalmacije, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 28/2004.; Horvat, A. (1944.): Konzervatorski rad kod Hrvata, Zagreb; Beritić, L. (1959.): O zaštiti spomenika kulture u Dubrovniku kroz stoljeća, *Zbornik zaštite spomenika kulture (savezni)*, knjiga X., Beograd

1 Dvije stranice iz originalnog primjerka »Pravilnika« Nadleštva za umjetnosti i spomenike. (Državni arhiv u Dubrovniku, foto: Antun Baće)
Two pages from the original copy of the »Rulebook« of the Institute for Art and Monuments (State Archives in Dubrovnik, Photo by Antun Baće)

Meda grofa Pucića (Orsat conte Pozza)³, obavljale važnu i odgovornu dužnost dubrovačkog konzervatora bile su književnik Ivan August Kaznačić, povjesničar Josip Gelcich i profesor Josip Posedel. U to vrijeme izvršeni su neki popravci i radovi, ali su se sve pozitivne i negativne strane ustroja austrijske države (pa tako i konzervatorske službe) osjetile i u Dubrovniku: rad Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika bio je ograničen samo na spomenike u vlasništvu države, nikada nije donesen zakon o zaštiti spomenika kulture, a sâm grad Dubrovnik je smatran naoružanom tvrđavom do 1886. godine (!), pa su njegove zidine i brojne javne zgrade bile vojno vlasništvo sve do 1918. godine. Sasvim je jasno da u takvim okolnostima (od kojih su prve bile uglavnom jednake diljem austrijskog dijela Monarhije, a druge specifično dubrovačke) nije moglo biti riječi o cjelovitom promišljanju zaštite spomenika u Dubrovniku i njihovu stavljanju

u funkciju razvoja grada (muzejska djelatnost, obrazovanje, turizam...), pa stoga ne začuđuje polet dubrovačkih građana koji su odmah nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije pozdravili osnivanje posebne institucije koja bi se brinula o dubrovačkim spomenicima i odmah zatražili da se u vlasništvo gradske uprave vrate gradske zidine i brojne važne javne građevine (palača Sponza, zgrada isusovačkog kolegija, neke crkve, neke fontane, zgrade Lazareta na Pločama itd.). Ako obratimo pažnju na teške gospodarske i političke prilike koje pritišću cjelokupno društvo u Hrvatskoj i u Jugoslaviji u prvim mjesecima nakon završetka Prvog svjetskog rata i na samom početku političkog života tek osnovane države (talijanska okupacija jadranske obale, versajska mirovna konferencija, nestašica hrane, epidemija španjolske gripe, unutarstranačka trvenja i diktat beogradskog dvora), osnivanje jedne neovisne lokalne kulturne institucije u proljeće 1919. godine čini se zaista kao nevjerojatan pothvat.

Nadleštvo za umjetnost i spomenike bilo je organ središnje državne uprave i bilo je izravno odgovorno Ministarstvu prosvjete, a kao organ lokalne vlasti (i odgovorno

³ Vokić, D. (2009): Polemika Strajnić – Brajević i današnja metodologija konzervatorsko-restauratorske struke, *Strajnićev zbornik (Kosta Strajnić – život i djelo)*, Dubrovnik-Zagreb, 202-203.

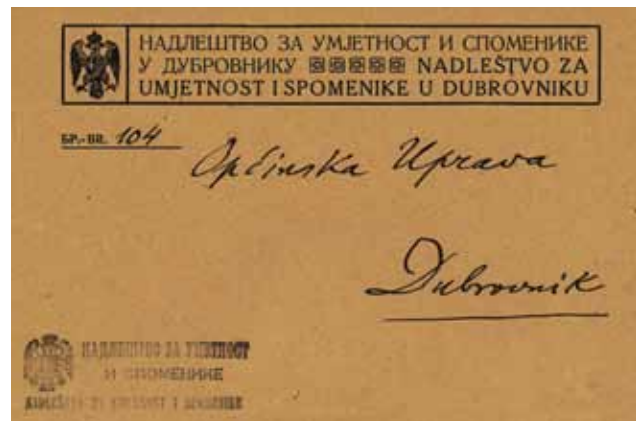
gradskom vijeću koje ga je izabralo) istodobno je djelovalo i Povjerenstvo za ured (nazivano jenakopravno još i Uresnim povjerenstvom) koje je odobravalo građevinske nacрте za novogradnje i pregradnje, kao i razne intervencije u gradskom prostoru. Tako se djelokrug Povjerenstva za ured i Nadleštva za umjetnost i spomenike na nekim spomenicima preklapao. Dobra procjena trenutka za osnivanje Nadleštva vidljiva je u tome da je i samo Ministarstvo prosvjete još bilo u fazi formiranja i ustrojeno je tek početkom rujna 1919. *Uredbom o uređenju Ministarstva Prosvjete* čiji je članak 13. određivao da će u ministarstvu djelovati Odjeljenje za umjetnost, a točkom c navedenoga članka bilo je propisano da će u njegovu djelokrugu biti *nadzor nad književnim i umjetničkim starinama*.⁴

Imajući u vidu činjenicu da se Nadleštvo u svome radu ravnalo vlastitim pravilnikom i da je bilo odgovorno samo ministru prosvjete, ne čini se pretjeranim ustvrditi kako su dubrovački spomenici tada prvi put izdvojeni iz općega državnog režima zaštite kulturne baštine i kako Nadleštvo u suradnji s tadašnjom gradskom upravom pokreće širu društvenu akciju za spas i trajniju brigu o arhitektonskom naslijeđu. Jedna od prvih (po svoj prilici i prva) intervencija Nadleštva za umjetnost i spomenike bila je proglašavanje dubrovačkog Kneževa dvora spomenikom kulture u studenome 1919. godine.⁵ Druga značajna intervencija bilo je pitanje povrata vlasništva već spomenutih nekretnina – koje su u doba austrijske uprave bile vojno vlasništvo i koje je kao takve naslijedila nova jugoslavenska država – gradskoj upravi. Već u ožujku 1920. godine dubrovačka je gradska uprava (kojoj je tada bio na čelu imenovani načelnik dr. Otmar Nonweiller) u suradnji s Nadleštvom za umjetnost i spomenike uputila memorandum Ministarskom savjetu Kraljevstva SHS u kojemu traži povrat vlasništva zgrada kojima se bivša austrijska vojna i civilna uprava koristila za svoje potrebe, a koje su, prema jednoglasnom mišljenju dubrovačkih građana, bile ključan temelj za *kulturno podizanje Dubrovnika, njegov dalji razvitak i očuvanje historijskog karaktera grada*.⁶ Nakon dugih pregovora, ugovor je sklopljen u kolovozu 1921. godine i jedan je od najvažnijih uspjeha cjelokupne međuratne zaštite spomenika u Dubrovniku. Premda neki dijelovi ugovora nikada nisu u potpunosti provedeni i premda je Nadleštvo katkad bilo preslabo da nadzire njegovu provedbu, činjenica da nakon više od stotinu godina dubrovačka gradska uprava sama upravlja najznačajnijim objektima unutar povijesne jezgre

4 Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 91. od 6. 9. 1919.

5 Rješenje tadašnjeg ministra prosvjete u cijelosti je donio Ivan Viđen u članku: Dubrovački slikar i konzervator Marko Murat, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 29/2005-30/2006, str. 14. Izvorno rješenje objavljeno je u *Službenim novinama Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 165. od 18. 12. 1919.

6 Preambula Ugovora o ustupu nekih zgrada bivše Dubrovačke Republike dubrovačkoj općini. Jedan od koncepata toga ugovora sačuvan je u Državnom arhivu u Dubrovniku u rukopisnoj ostavštini pravnik i književnik dr. Ernesta Katića ml. koji je sudjelovao u njegovoj izradbi kao predstavnik Državnog pravobraniteljstva u Dubrovniku.

2 Omotnica sa službenim memorandumom Nadleštva za umjetnost i spomenike (Državni arhiv u Dubrovniku, Građevinski planovi općine Dubrovnik, foto: Nikša Selmani)

Envelope with the official memorandum of the Institute for Art and Monuments (State Archives in Dubrovnik, Construction plans of the Dubrovnik Municipality, photo by Nikša Selmani)

3 Službeni pečat Nadleštva za umjetnost i spomenike. Ispod pečata rukom Koste Strajnića napisan inventarni broj knjige iz službene knjižnice Nadleštva. (foto: Ivan Viđen)

Official seal of the Institute for Art and Monuments. Below the seal is the inventory number of the book from the official library of the Institute handwritten by Kosta Strajnić. (photo by Ivan Viđen)

bila je zaista *povratak grada građanima*.⁷ Često se, primjerice, previđa da bi mnogi zaista iznimni pothvati uređenja i popravka gradskih zidina koje je provodio konzervator Lukša Beritić nakon Drugoga svjetskog rata bili, zasigurno, mnogo teže izvedivi da zidine nisu bile vlasništvo gradske uprave, za što je jedan od najzaslužnijih upravo konzervator Marko Murat. Slično je i s palačom Sponza koja je 1937. lišena pregradnji nastalih u doba austrijske uprave i na kojoj je (doduše, konzervatorski poprilično upitno) intervenirao arhitekt Nikola Dobrović uz podršku tadašnjeg konzervatora Koste Strajnića.

»Pravila« Nadleštva za umjetnost i spomenike imaju ukupno dvadeset članaka. Unutar tih dvadeset članaka možemo uočiti četiri veće skupine: članci koji se odnose na definiranje Nadleštva (ciljevi, zadaci, ustroj Odbora za estetiku grada i okruga, čl. 1. – 7.), potom članci koji određuju što su to umjetnički i povijesni spomenici i tko je za njih odgovoran (premda ih je samo dva, oni su po opsegu

7 Viđen, I. (2007): nav. dj.: 13-15.

4 Druga verzija službenoga pečata Nadleštva za umjetnost i spomenike. Ispod se vide potpisi upravnika i konzervatora Marka Murata i pomoćnog konzervatora Koste Strajnić. (Državni arhiv u Dubrovniku, Građevinski planovi općine Dubrovnik (1929.), foto: Nikša Selmani)

The second version of the official seal of the Institute for Art and Monuments. The signatures of the director and conservator Marko Murat and assistant conservator Kosta Strajnić can be seen below. (State Archives in Dubrovnik, Construction plans of the Dubrovnik Municipality (1929), photo by Nikša Selmani)

najduži u čitavom pravilniku, čl. 8. – 9.), nakon toga slijede članci koji reguliraju popravak i održavanje starih građevina i podizanje novih, kao i konzerviranje i restauriranje umjetnina (čl. 10. – 16.) i naposljetku članci koji određuju da se u školama mora obraćati posebna pažnja na educiranje učenika o povijesnom naslijeđu dubrovačkoga kraja (čl. 18. – 19.). Tekst je pisan latinicom, ekavicom, s velikim udjelom srbizama, međutim, ima i ponešto lokalnih, dubrovačkih riječi (barjak, džardin...). Stil je izražavanja jasan, jedostavan, sažet i precizan; nema suvišnih riječi ni kićenih formi. Nažalost, izvorni rukopis nije sačuvan, kao ni neki pripremni materijali za izradbu ovoga pravilnika, međutim, na osnovi pisama upućenih Luju Vojnoviću i stila izražavanja nedvojbeno je da je autor ovoga dokumenta upravo Marko Murat. Pravilnik je bio tiskan u Dubrovniku čim je stupio na snagu, ali nije poznato u kolikom broju primjeraka. Dalo bi se zaključiti da je broj otisnutih primjeraka bio relativno mali (po svoj prilici za interni rad Nadleštva te za općinske i državne urede), jer ga danas ne posjeduje ni jedna veća knjižnica ili arhiv u Hrvatskoj. Tekst koji ovdje u cijelosti donosimo (upravo zbog toga što je tako rijedak) prepisan je iz jednog primjerka koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku.⁸ Zanimljivo je da ova »Pravila« nisu objavljena u službenom državnom listu (*Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*), što bi bilo sasvim uobičajeno i očekivano.

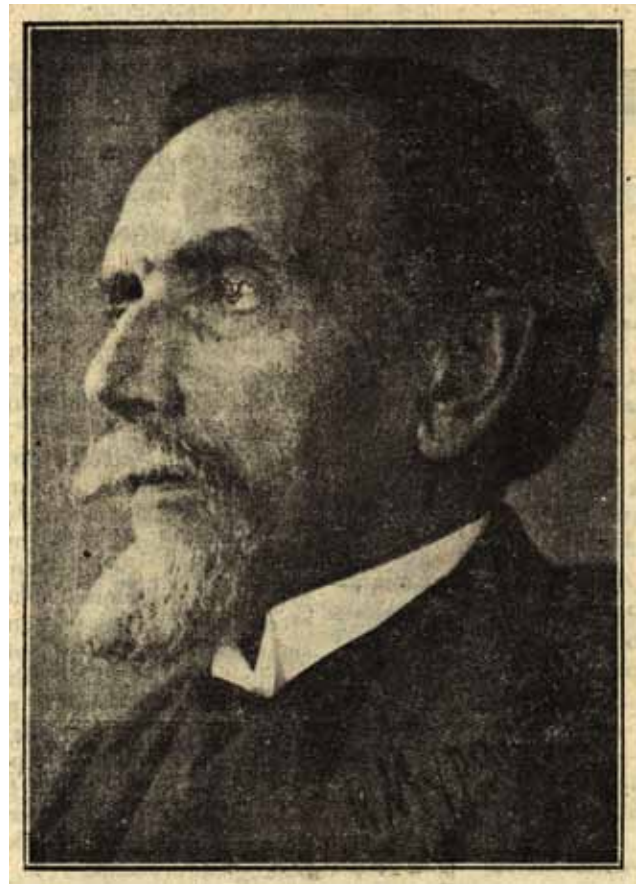
Članak drugi definira zadatke konzervatora, i to dvojako: prvo, on je dužan čuvati umjetničke i povijesne spomenike (*i sve ono što doprinosi ljepoti dubrovačkog kraja*) i drugo, on mora usmjeravati sve radove koji imaju veze s umjetnošću na način da budu u duhu njegova krajolika i tradicije (*da budu dostojni tradicija i da se slažu sa savremenim shvatanjem umjetničke estetike*). Pravilnikom je bilo predviđeno

da se u okviru Nadleštva za umjetnost i spomenike osnuje »Odbor za estetiku grada i okruga« koji bi imao četiri člana: uz konzervatora koji bi predsjedao odborom po službenoj dužnosti, ostala tri člana trebala su biti – po mogućnosti – povjesničar, arhitekt i svećenik. Nažalost, tijekom čitavoga međuratnog razdoblja (dakle i za vrijeme mandata Marka Murata i za vrijeme mandata Koste Strajnić) taj odbor nije bio formiran, što je konzervatoru otežavalo rad i u svakom slučaju nije razvilo potencijale Nadleštva koji su bili naznačeni u njegovu pravilniku. Zanimljiv je osmi članak koji definira što su to »umjetnički i historijski spomenici« u smislu toga pravilnika: zgrade, skulpture, slike, knjige sa minijaturama, natpisi, umjetničko pokućstvo od različita materijala, medalje, novac, nakit, umjetnički namještaj itd., a jedan daljnji stavak toga članka posebno navodi i predmete koji se nalaze u crkvama i samostanima (stare crkvene stvari, relikvijari, misnice, barjaci, zvona). Kada je riječ o nekretninama, one su podijeljene u četiri kategorije: gradske zidine, zgrade u državnome vlasništvu, zgrade u privatnome vlasništvu, crkve i samostani. Taj članak posebno navodi i narodne nošnje, kao i zelenilo i vrtove (koji se detaljnije obrađuju u članku 17.). Sukladno takvoj podjeli, sljedeći članak navodi osobe koje su odgovorne za pojedinu vrstu spomenika: za privatne zgrade to su vlasnici, za crkve i samostane odgovorni su upravitelji crkava i župnici, za državne su zgrade odgovorne one institucije koje upravljaju dotičnom zgradom, a za napuštene zgrade i ruševine odgovorne su općine na čijem se području one nalaze. Članak 9. važan je i zbog toga što naređuje da Nadleštvo za umjetnost i spomenike mora napraviti popis zaštićenih spomenika u kojemu će se navesti i tko je vlasnik spomenika. Nažalost, koliko je dosada poznato, ni Marko Murat ni Kosta Strajnić nisu sastavili takav popis koji bi bio ključan za pravilno i jednostavno djelovanje Nadleštva za umjetnost i spomenike, premda je bilo nekih pokušaja da se to i učini.

⁸ Posebnu zahvalnost dužan sam kolegi Antunu Bači koji me je upozorio na ovaj sačuvani primjerak Pravilnika i koji ga je fotografirao u Državnom arhivu u Dubrovniku. Ovaj članak nastao je i njegovim poticajem.

Važno je istaknuti kako je Marko Murat zauzeo čvrsti konzervatorski stav koji se vidi u članku 10., koji izričito određuje kako su vlasnici *dužni čuvati spomenike i uklanjati sve ono što bi moglo naškoditi njihovoj lepoti i karakteru.* – Tako n. pr. ne smeju na zgradama kamene fasade strugati, krečiti, malterisati, mazati bojom itd. U slike i skulpture ne smeju dirati, ni stare pozlate zamenjivati novima itd., a ako je restauriranje određene umjetnine potrebno, ono se mora obaviti isključivo prema savjetu konzervatora. Isto vrijedi i za radove u unutrašnjosti državnih zgrada i crkava (čl. 15.). Čvrsto konzervatorsko načelo vidljivo je i kad je riječ o novogradnjama: tu je provedena podjela na uži teritorij grada i na teritorij dubrovačkog okruga. Kada je riječ o gradu, konzervator je dužan paziti da se ništa novo ne gradi niti staro popravlja bez njegova znanja (čl. 12.), a, kad je riječ o teritoriju okruga, tu je režim nešto blaži i zabranjeno je intervenirati na zgradama koje su na popisu spomenika, a, ako je riječ o novogradnjama, onda je za škole, općinske domove i crkve potrebno odobrenje Odbora za estetiku. Zanimljivost je posebno restriktivni članak 14. koji izričito navodi stilove koji *se ne slažu sa prirodom (podnebljem, pejzažom) i istorijom* Dubrovnika i njegova okruženja i u kojima je zabranjeno graditi nove zgrade: to su čisti gotički stil, stil njemačkog baroka i stil švicarskih vila (kako god to bilo definirano). Tu je također vidljivo čisto konzervatorsko načelo Muratova pravilnika i neprihvatanje historicističke arhitekture.⁹ U pravilniku je i jedna tipična odredba koju sadržava gotovo svaki dokument slične naravi – riječ je o potpunoj zabrani prodaje predmeta od umjetničke i povijesne vrijednosti izvan granica dubrovačkog okruga bez odobrenja konzervatora, a izvan državnih granica bez odobrenja ministra prosvjete (važno je napomenuti da je vremenska granica izričito postavljena u 1800. godinu). Zanimljivost je da konzervator posebnu pažnju mora posvećivati gradskom zelenilu (izravno se navode palme, platane, čempresi, borovi, lovorike, stari vrtovi), što je i danas često predmet stručnih rasprava, kao i to da konzervator treba nadzirati nastavu u dubrovačkim srednjim školama i provjeravati obraća li se dovoljna pažnja poučavanju mladih naraštaja o vrijednosti kulturne baštine, posebno one dubrovačkoga kraja (čl. 18. – 19.). Obje ove odredbe iznimno su moderne i aktualne su i danas.

Kada je o pravilniku Nadleštva za umjetnost i spomenike riječ, važna su nam dva pitanja: prvo, koje je slične pravilnike Marko Murat mogao imati za uzor i drugo, koliko je ovaj pravilnik zaživio u praksi. Marko Murat je, nema dvojbe, ovaj pravilnik pisao u duhu srednjoeuropske tradicije zaštite spomenika, posebno djela Maxa Dvořaka »Katekizam

5 Slikar Marko Murat (1864.-1944.) utemeljitelj i prvi upravnik Nadleštva za umjetnost i spomenike (1919.-1932.), autor »Pravilnika«. (Izvor: novine »Dubrovačka tribuna«, ožujak, 1932.)

The painter Marko Murat (1864 -1944), founder and first director of the Institute for Art and Monuments (1919 -1932), author of the »Rulebook«. (Source: newspaper »Dubrovnička tribuna«, March 1932)

zaštite spomenika« jer je sasvim očito Muratovo htijenje da spriječi opasnosti koje prijete spomenicima i koje Dvořak dijeli u pet osnovnih skupina od kojih su posebno opasne *zlo shvaćene teze o napretku i zahtjevima sadašnjosti povezani s neumjesnim težnjama za uljepšavanjem i novotarijama*, te neznanje i nemar.¹⁰ Stoga ne začuđuju odredbe o tome da konzervator mora nadzirati nastavu povijesti umjetnosti u srednjim školama kako bi mladi naraštaji stasali upoznati s vrijednostima naslijeđene kulturne baštine. Očito su na njega veliki utjecaj imali i tekstovi Aloisa Riegla, posebno »Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak« jer se Murat bavi upravo pitanjem održavanja *pojedinih ljudskih podviga u svijesti budućih generacija*, ali i pitanjima vrijednosti spomenika.¹¹ Budući da je Marko Murat školovan upravo u srednjoeuropskoj akademskoj tradiciji (završio je Likovnu akademiju u Münchenu 1892. godine),

⁹ Doduše, treba biti oprezan pri prosuđivanju Muratova stajališta prema historicizmu: on u Pravilniku određuje koje stilove ne treba uvoditi u Dubrovnik, ali smatra da u Dubrovniku treba graditi na način da se nove građevine *slažu sa prirodom (podnebljem, pejzažom) i istorijom*.

¹⁰ Marasović, T. (1983.): *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Zagreb-Split, 110-113., Strajnić, K. (2007.): *Dubrovnik bez maske i polemika s Vinkom Brajevićem o čuvanju dalmatinske arhitekture*, Zagreb, 90.

¹¹ Špikić, M. (2006.) (pri): *Anatomija povijesnog spomenika*, Zagreb, Rieglov „Moderni kult spomenika, njegova bit, njegov postanak“ 351-411.

utjecaji s toga kulturnog područja i ne začuđuju. Lako je moguće da je pred sobom imao i cijeli niz njemačkih (u prvom redu pruskih) tekstova, dokumenata i pravilnika koji su u 19. stoljeću bili vrlo cijenjeni.¹² Unutar pravnog sustava Austro-Ugarske Monarhije odredbu o ograničenju trgovanja i zabrani izvoza povijesno i umjetnički važnih predmeta imala je mađarska polovina Monarhije u svome zakonu o zaštiti starina iz 1881. godine¹³, a isto je određivao i bosanskohercegovački propis iz 1892. godine¹⁴, pa je tu najvjerojatnije uzor za članak 16. pravilnika Nadleštva. Murat je, zasigurno, pred sobom imao i talijanski zakon iz 1909. godine (*Legge no. 364. che stabilisce e fissa norme per l'inalienabilità delle antichità e delle belle arti*) s kojim pravilnik Nadleštva ima nekih sličnosti (na primjer, nabranje numizmatičkih i rukopisnih rijetkosti, podjela nekretnina u skupine i osobe odgovorne za njih, podjela na »umjetnost« i »spomenike«), a taj zakon sadržava također i zabranu izvoza umjetnina. Naravno, ne treba izgubiti iz vida da je načelan oslonac svakako bio i Pravilnik bečkoga Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje kulturnih i umjetničkih spomenika (tzv. Centralna komisija) iz 1883. godine,¹⁵ ali ni raspored građe ni opseg ne mogu biti usporedivi. Ono što je uočljivo odsutno iz ovoga pravilnika jest nespominjanje arheoloških nalaza i muzejske djelatnosti, vjerojatno zato što se pokušala dati ravnoteža između konzervatorovih zadataka u očuvanju baštine i nadzora (usmjeravanja) novih gradnji. Nema ni kazni za prekršitelje. No zato se u njemu, pomalo neočekivano, nalaze odredbe o čuvanju gradskog zelenila, narodnim nošnjama ili one o nadzoru nad nastavom povijesti umjetnosti. Pojavljuje se pojam »karakter spomenika« (čl. 10.), a sukladno tomu i pojam »stil koji se ne slaže sa prirodom (podnebljem, pejzažom) i historijom« Dubrovnika (čl. 14.).

Drugo pitanje koje smo ovdje postavili jest koliko je pravilnik u praksi zaista zaživio i kako je primijenjivan. Pravilnik je u svakom slučaju bio osnovni pravni akt na temelju kojeg je tijekom cijeloga svog postojanja (1919. – 1941.) postupalo Nadleštvo za umjetnost i spomenike u Dubrovniku. Oba konzervatora i upravitelja Nadleštva (najprije Marko Murat 1919. – 1932, a potom i Kosta Strajnić 1932. – 1941.) u svim prilikama pozivala su se na njega, donosila rješenja, davala upute, suglasnosti, mišljenja i slično. Međutim, prekršitelji pravilnika Nadleštva često su isticali kako pravilnik nema zakonske moći i da

12 Špikić, M. (2009.): *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*, Zagreb, 122-153.

13 Brown, G.B. (1905.): *The Care of Ancient Monuments*, Cambridge, 167. (Potpuni naslov djela je: »The Care of Ancient Monuments: an Account of the Legislative and Other Measures Adopted in European Countries for Protecting Ancient Monuments and Objects and Scenes of Natural Beauty, and for Preserving the Aspect of Historical Cities«). Zahvaljujem dr. Marku Špikiću koji me je upozorio na spomenutu knjigu, kao i na savjetima koje mi je dao pri pisanju ovoga rada.

14 Horvat, A. (1944.): *Konzervatorski rad kod Hrvata*, Zagreb, 30.

15 Normative der K.K. Zentral-Kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale, Wien, 1883.

konzervator u pitanjima privatnih zgrada ima samo savjetujući karakter. Stoga je često konzervatoru bilo moguće uvjeriti gradske vlasti i/ili investitora samo snagom svojih argumenata ili snagom svoga vlastitog autoriteta. Tako je, primjerice, pri protestu protiv proširenja jednog para vrata na Stradunu (»vrata na koljeno«) konzervator izigran i od općinske uprave i od investitora. Kosta Strajnić je taj primjer uzео kao paradigmu bezobzirnosti i nepoštovanja Nadleštva: (...) *Citirajući paragrafe austrijskog građevinskog Pravilnika od 1886. g., općinski komesar je izričito podvukao kako se konzervatoru u građevnim pitanjima ne može priznati ni „savjetujući karakter“. Dakle: komesar na osnovu austrijskih (!) paragrafa zvanično ignorira Nadleštvo za Umjetnost i Spomenike, instituciju stvorenu dekretom našega Ministarstva, i solidarizira se s postupkom Općine kad ona svjesno obilazi zvanično naređenje Ministarstva. (...) Ma znamo da i za austrijsko vrijeme mišljenja konzervatora nisu imala zakonske moći, ali znamo i to da za austrijske vlade jedna općina ne bi imala hrabrosti da ne poslušna naređenja Bečkoga Ministarstva. (...) Zaista je teško razumjeti kojim pravom općina postavlja sebe nad kompetenciju Nadleštva za Umjetnost i Spomenike i nad kompetenciju Ministarstva.*¹⁶ Nekoliko godina prije, također pri nastojanju da se sačuva jedan par vrata na koljeno, Marko Murat je ovako formulirao svoje viđenje konzervatorske problematike: (...) *Stoga je uprav i dobro shvaćeni interes trgovine i trgovaca mora da se slaže sa pogledima i principima koji su suština savremenog shvatanja umjetničke estetike u pitanju uređenja gradova. Jedino nerazumijevanje i nedostatak estetskog osjećanja mogu tjerati neke trgovce i zanatlije – koji su se baš u tim starinskim dućanima obogatili! – da bez mrve pieteta traže nekakvo žalosno moderniziranje. Besmisleno je i smiješno isticanje da bi trebalo – zbog simetrije – preinačiti vrata bar na onim kućama gdje su nekoja već ranije preinačena. Učinjen grijeh ne opravdava i dalje grešenje; čoravu se ne izbija i ono drugo oko – zbog simetrije! Ima samo jedan način da se povрати simetrija: povraćanjem na stari oblik.* Nadodajući kako nije protiv razvoja grada, već da je sklad između starog i novog (o čemu je pozvan savjetovati upravo konzervator) najbolji jamac kvalitetnog razvoja on ističe: (...) *Pravilno shvaćen građevni razvitak Dubrovnika ima se sastojati u sljedećem: sačuvati karakter, originalnost, fizionomiju grada podignuta vjekovima kulture; a u zgradama izvan bedema razborito i darovito spojiti savremene estetske poglede i ekonomske potrebe – u najširoj umjetničkoj individualnosti sa zahtjevima kraja i sa duhom velike tradicije. (...)*¹⁷ Premda napisani sredinom dvadesetih godina prošloga stoljeća, ovi redci i danas su jednako aktualni te čine osnovu i suvremenih konzervatorskih principa.

16 Strajnić, K. (1930.): Čuvajmo Dubrovnik – spašavajmo njegov historijski i umjetnički karakter, *Letopis matice Srpske*, br. 2., 142-143.

17 Ovaj Muratov koncept sačuvan je u privatnom vlasništvu Ivana Viđena u Dubrovniku.

PRILOG¹⁸:

MINISTARSTVO PROSVETE

Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca

Opšte odjeljenje

P. Br. 10300

S OBZIROM NA ZAKON O ČUVANJU STARINA, PROPISUJEM OVA

PRAVILA NADLEŠTVA ZA UMETNOST I SPOMENIKE U DUBROVNIKU

Čl. 1.

U cilju da se u Dubrovniku i u okrugu sačuvaju umetnički i istorijski spomenici, Ministarstvo Prosvete osniva u Dubrovniku *Nadleštvo za umetnost i spomenike*, kojim upravlja Konservator umetničkih i istorijskih spomenika u dubrovačkom okrugu.

Čl. 2.

Zadatak je konservatora:

Čuvanje umetničkih i istorijskih spomenika i svega onoga što doprinosi lepoti dubrovačkog kraja.

Upućivanje svih radova koji imaju veze sa umetnošću tako, da budu dostojni tradicija i da se slažu sa savremenim shvatanjem umetničke estetike.

Konservator je čuvar pečata Nadleštva.

Konservator će obilaziti okrug da se uveri o držanju spomenika i o čuvanju svega što je u vezi sa umetnošću i izdavaće potrebna uputstva i naredbe o tom.

Čl. 3.

Konservator zavisi direktno od Ministarstva Prosvete kome podnosi izveštaj o radu i od koga traži potrebna odobrenja.

Čl. 4.

U Dubrovniku će se obrazovati, pod predsedništvom konservatora, Odbor za estetiku grada i okruga, i biće nadležan za grad i okrug ceo, u pitanjima koja mu predsednik iznese.

Čl. 5.

Odbor za estetiku sastavljaju predsednik i tri člana od koji je, po mogućnosti, jedan profesor istorije, jedan arhitekta, a jedan sveštenik. Pojedine poslove može konservator raditi i sa pojedinim članom Odbora. (N. pr. za crkve sa sveštenikom i t.d.)

Čl. 6.

Odbori za ulepšavanje, koji će se obrazovati kod svake opštine, stajaće u vezi sa konservatorom.

Čl. 7.

Politička vlast i opštinske uprave ići će konservatoru na ruku u izvršavanju njegovog zadatka izdajući, u sporazumu sa njim, naredbe koje budu od potrebe, i nastojaće da se one izvrše.

Čl. 8.

Umetnički i istorijski spomenici mogu biti: zgrade, skulpture, slike, knjige sa minijaturama, natpisi, umetničko pokućstvo od različitog materijala, medalje, novac, nakit, umetnički nameštaj i t.d.

Zgrade se dele ovako:

Zidovi gradski i stara utvrđenja;

Državne zgrade;

Privatne zgrade;

Crkve i manastiri.

Skulpture i slike nalaze se u državnim i privatnim zgradama, u crkvama, manastirima, – ili na njima.

Umetnički predmeti isto tako. – U crkvama još treba spomenuti stare crkvene utvari, relikvijare, odežde, barjake, zvana.

Narodne nošnje, tako raznovrsne u ovom okrugu, znatno doprinose lepoti ovog kraja i imaju tesnu vezu sa umetnošću. Njih treba čuvati, a ako bi igijena i praktičnost zahtevale kakovu izmenu u njima, nastojati da te izmene budu u skladu sa lepotom i karakterom nošnje.

Stare bašte, lovorike, čempresi, borovi, palme i t. d. koje tako mnogo doprinose lepoti dubrovačkog kraja, spadaju također pod nadzor konzervatora.

Čl. 9.

Konservator će napraviti spisak svih umetničkih i istorijskih spomenika i naznačiti ko je za pojedini odgovoran.

Za privatne spomenike odgovorni su sopstvenici.

Za crkve su odgovorni rektori crkava, starešine manastira, parosi i tutori (crkovinari)....

Za državne zgrade odgovorni su oni koji njima upravljaju.

Za napuštene zgrade i ruševine odgovorne su dotične opštine.

Spisak umetničkih i istorijskih spomenika kao i sve dopune i izmene njegove, konservator šalje u prepisu Ministarstvu Prosvete za Inspektora starina.

Čl. 10.

Lica ili tela odgovorna za spomenike stoje u vezi sa konservatorom.

Oni su dužni čuvati spomenike i uklanjati sve ono što bi moglo naškoditi njihovoj lepoti i karakteru. - Tako n. pr. ne smeju na zgradama kamene fasade strugati, krečiti, malterisati, mazati bojom itd. U slike i skulpture ne smeju dirati, ni stare pozlate zamenjivati novima itd.

18
Tekst pravilnika donesen je prema sačuvanom primjerku koji se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku bez ikakvih pravopisnih intervencija.

Čl. 11.

Ako se ukaže potreba opravke odgovorni je ne sme izvršiti bez prethodnog odobrenja konservatora (Odbora za estetiku). Za crkve i opravke i prepravke u njima preporučuje se sporazum sa crkvenom vlasti i sa sveštenikom iz Odbora za estetiku.

Čl. 12.

Konservator i Odbor za estetiku nastoje da se, u gradu, ništa novo ne zida ni staro popravlja bez njihova znanja i odobrenja planova koje će im nadležne vlasti sprovoditi za to. U slučaju spora između konservatora (Odbora za estetiku) i sopstvenika, odlučuje komisija od jednog činovnika Odeljenja za Umetnost u Ministarstvu Prosvete i jednog arhitekta koga odredi Gospodin Ministar Gragjevina. Rešenje ove komisije postaje punovažno kad ga odobri Gospodin Ministar Gragjevina.

Čl. 13.

Izvan grada, zabranjeno je samo dirati u zgrade koje su u spisku spomenika. Za zidanje novih crkava, opštinskih domova i škola potrebno je odobrenje i od strane Odbora za estetiku. Za sve ostale dovoljan je pristanak opštinskog odbora za ulepšavanje.

Čl. 14.

Konservator (Odbor za estetiku) nastoje da se u celom okrugu ne podižu zgrade u stilovima koji se ne slažu sa prirodom (podnebljem, pejzažom) i istorijom njegovom, kao što su: čisto gotski stil, švajcarske vile, nemački barok i slično.

Čl. 15.

Sve slike i kipovi u državnim zgradama i crkvama padaju pod nadzor konservatora, i moraju se držati onako kako konservator naredi. Ako je od potrebe restaurovanje slike, statue ili kakvog bilo umetničkog dela, ono će se izvršiti prema savetu konservatora.

Sve promene u unutrašnjosti državnih zgrada i crkava moraju se izvršiti prema savetu i odobrenju konservatora.

Čl. 16.

Slike, kipovi i svi drugi predmeti od umetničke i istorijske vrednosti stariji od 1800. godine ne smeju se prodavati izvan dubrovačkog okruga bez odobrenja konservatora, a izvan Kraljevstva nikako bez odobrenja Ministra Prosvete.

Čl. 17.

Podizanje parkova, bašta itd. spada pod nadzor konservatora i Odbora za estetiku. Oni će nastojati da se stare lepe bašte (džardini) ne ruše: velike palme, platani, čempresi, borovi, lovrike itd. ne seku bez odobrenja datog sa njihovim znanjem.

Čl. 18.

Sveštenici i učitelji po selima nastoje da podržavaju i jačaju u narodu ljubav za narodne nošnje i običaje.

Čl. 19.

U dubrovačkoj gimnaziji i nautičkoj školi i u ženskoj preparandiji nastavnik istorije obraćaće ozbiljnu pažnju na istoriju umetnosti, naročito u koliko je ova u vezi sa spomenicima u dubrovačkom okrugu.

Pri nastavi crtanja i vezenja u ženskoj učiteljskoj preparandiji obraćaće se osobita pažnja narodnoj ornamentici.

Konservator će nadzirati tu nastavu.

Čl. 20.

Ova pravila stupaju u život od dana kad ih potpiše Ministar Prosvete.

01. junija 1919. godine
Beograd

Ministar Prosvete
Ljub. M. Davidović

Summary

ON THE ORDINANCE OF THE DUBROVNIK INSTITUTE FOR ART AND MONUMENTS

Founded in 1919 owing to the efforts of the painter and conservator Marko Murat with the task of protecting the cultural monuments in Dubrovnik, the Institute for Arts and Monuments had its own *Ordinance* on the basis of which it implemented its activities. The paper contains a survey of the text of the *Ordinance* and the conclusion that the author was none other than Marko Murat. In addition, the models that Murat could have used in drafting of the *Ordinance* are considered, as well as the evident influence of the Central European tradition in the protection of monuments on its contents. The *Ordinance* defined the field of activity of the Institute for Art and Monuments as well as what was considered a cultural monument. According to the *Ordinance* cultural monuments include: buildings, sculpture, paintings, books with miniatures, inscriptions, artistic furniture made of a variety of materials, medals, coins, jewellery, etc. Immovable monuments are divided into four categories: city walls, state-owned buildings, privately

owned buildings, churches and monasteries. Items from churches and monasteries are in a special category as is the city greenery which is listed separately.

The broad base of the *Ordinance* should be noted as it was not limited only to moveable and immovable cultural monuments, but its scope also encompassed the supervision over new construction (inappropriate styles are listed), the restoration of art objects, protection of greenery, supervision over schools in Dubrovnik in regard to the education of pupils on the importance of cultural monuments, prohibition of the export of monuments, etc. The paper also considers the influence the *Ordinance* had on the work of the institution it was intended for and concludes how its impact was limited due to the complexity of social and administrative problems. In conclusion, the original text of the *Ordinance* of the Institute for Art and Monuments is published for the first time according to the preserved copy in the State Archive in Dubrovnik.